

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЄХНИЧ Анжеліка Вікторівна

УДК 329.001

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПРОСТОРУ:
ОСОБЛИВОСТІ, ФАКТОРИ ЗМІН І РОЗВИТКУ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Південноукраїнському національному педагогічному університеті ім. К. Д. Ушинського Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор політичних наук, професор
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського,
завідувач кафедри політичних наук.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ГОРБАТЕНКО Володимир Павлович,
заступник директора Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України;

кандидат політичних наук, доцент
БЕЗРОДНА Віра Іванівна,
Одеська національна академія
зв'язку імені О. С. Попова,
доцент кафедри політології.

Захист відбудеться «20» жовтня 2009 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий «28» вересня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А. В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Термін «електоральний простір» поступово, але вірно входить в обіг вітчизняної політичної науки. Майже двадцять років вітчизняного досвіду проведення демократичних виборів дає підставу стверджувати про закономірності розвитку електорального простору України. По мірі утвердження інституту виборів як одного з ключових механізмів політичної системи українського суспільства, по мірі накопичення фактичної інформації про хід і результати виборчих кампаній все більш виразно виникає необхідність розробки наукових, теоретичних моделей електорального простору. Незважаючи на наявні численні публікації і коментарі, що присвячені електоральній проблематиці, як і раніше не вистачає широких концептуальних узагальнень, які могли б адекватно інтерпретувати всю різноманітність наявного досвіду, послугувати основою для формулювання прогнозів розвитку електорального простору. Відтак, теорія і методологія досліджень електорального простору потребують подальшої розробки. Цим і зумовлений вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає науково-дослідній темі кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ держреєстрації 0109U000215), одним із виконавців якої є дисертантка.

Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб виявити особливості, чинники змін і розвитку процесу трансформації електорального простору.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних учених, які досліджують різні проблеми процесу трансформації електорального простору;
- уточнити поняття «електоральний простір», виявити його сутність і структуру;
- виявити сутність та особливості процесу трансформації електорального простору;
- визначити основні теоретико-методологічні підходи до дослідження трансформації електорального простору;
- проаналізувати електоральну проблематику в контексті демократичної теорії;
- дослідити електоральний простір крізь призму політичного ринку;
- розглянути інформаційні технології як чинник впливу на електоральний простір;
- проаналізувати нові тенденції розвитку соціальних розмежувань електорального простору;

– дослідити процес трансформації українського електорального простору й виявити його особливості.

Об'єктом дослідження є процес формування електорального простору як специфічний прояв загального демократичного простору.

Предмет дослідження – особливості, фактори змін та розвитку електорального простору

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є філософські, загальнонаукові та спеціальні наукові методи. Для вирішення поставлених дослідницьких завдань застосовувались основні теорії демократії і підходи зарубіжних та вітчизняних учених до розуміння сутності й значущості розвитку електорального простору.

Використання порівняльного методу дозволило зіставити вітчизняні реалії з новітніми тенденціями розвитку електорального простору сучасних демократичних країн.

Порівняння історичних обставин виникнення інститутів представницької демократії в західних країнах з сучасними українськими допомогло визначити особливості електорального процесу, що протікає в Україні. Соціологічний підхід дав можливість виявити відмінності в політичних переважаннях і поведінці окремих соціальних груп, визначити наявні між ними соціально-політичні розмежування. Використання методів монетарно-соціологічного дослідження сприяло виявленню індивідуальних кореляцій між соціальними, культурними і політичними характеристиками виборців та їхньою електоральною поведінкою. Біхевіористичний метод використовувався для вивчення різноманітних аспектів поведінки людей як учасників політичного процесу в умовах демократизації.

Соціокультурний підхід застосовувався під час розгляду ціннісно-нормативних настанов і базових політичних переважань виборців.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена як сукупністю поставлених завдань, так і способами їх вирішення. У дисертації здійснено комплексний аналіз особливостей трансформації електорального простору. У межах дослідження одержано результати, що містять наукову новизну:

вперше:

– подано характеристику основних сучасних соціальних розмежувань в Україні, які особливо виявилися під час виборів 2006 року: 1) між надбгатою меншістю і бідною більшістю, що є основним структуроутворюючим сучасну українську політику розмежуванням. Причому в цьому разі не йдеться про ліво-праве розмежування; 2) ментальні розбіжності, що традиційно проходять по межі Захід – Схід. Обґрунтовано, що українські партії створюються на підставі регіонального принципу;

– обґрунтовано, що, ураховуючи неоднозначність ситуації з соціально-політичними розмежуваннями в західних країнах, тим більш проблематичне безумовне застосування теорії розмежувань до структурування електорального простору посткомуністичних суспільств.

Окрім наявності декількох проблемних (або ідеологічних) розколів, особливої важливості набувають диспозиції політичних сил відносно режиму, а також в деяких випадках стосовно владних (державних та ін.) політичних позицій як таких і конкретних політичних фігур, що ці позиції займають;

- доведена наявність процесу маркетингації як чинника трансформації електорального простору в різних країнах, у тому числі і в Україні. Його особливістю стало виникнення небаченого за масштабами (у тому числі для західних демократій) ринку електорату. Натомість, ринок не гарантує змагальної політики, що передбачає наявність дієвих правил, певного рівня справедливості перегони, що не може бути виконано без взаємної довіри учасників;

уточнено:

- що трансформація електорального простору, суттю якої є зміна його структури, відбувається внаслідок кожної подальшої виборчої кампанії і після якої визначаються домінуючі центри, наближені до влади (центри елітогенезу), і які підпорядковуються периферії, від влади відтиснені;

- що використання інформаційних технологій стало одним із чинників, здатних поставити під сумнів роль виборів у сучасному інформаційному суспільстві як безспірного критерію демократичності. Так, Інтернет використовується для створення віртуальної політичної реальності і введення в оману електорату, вибір якого в такому разі є результатом не стільки внутрішнього свідомого рішення, скільки наслідком інформаційних маніпуляцій. Відтак, перевертається зміст електорального простору;

- що основні актори українського електорального простору сприймаються масовою свідомістю через призму базових ідейно-політичних орієнтацій, які можна описати трьома двополосними осями: «комуно-соціалісти (ліві)» – «демократи (праві)»; «проросійські орієнтовані» – «прозахідно орієнтовані»; «орієнтовані на підтримку влади» – «орієнтовані на підтримку опозиції». Водночас, усі три вісі відрізняються відомою автономністю. Завдяки цьому в масовій свідомості мешканців України зустрічаються сьогодні практично будь-які можливі комбінації цих поляризуючих суспільство орієнтацій;

- що найважливішою характеристикою електорального простору і структури ідейно-політичних та соціально-культурних розмежувань України є її регіональна диференціація;

- що перенасичення електорального простору суб'єктами електорального процесу свідчить про кризовий стан партійної системи України. Характерною ознакою процесу партбудівництва стала поява численності політичних утворень (протопартій), які не представляють інтереси соціальних верств суспільства, а є високотехнологічними виборчими проектами;

– що політична практика поставила під сумнів більшість положень класичної теорії розмежувань. Партії створювалися не відповідно структурних розмежувань, а відповідно до шансів на отримання влади. Виборці, для яких відношення до цього розмежування є домінуючим, не знаходять для себе чітко вираженої політичної ніші. Водночас, оцінка політичної ситуації в контексті теорії розмежувань дає можливість глибше зрозуміти політичні процеси в країнах, чий природний розвиток переривався невідконтрольними ним силами;

подальший розвиток одержали:

– поняття «електоральний простір». Під електоральним простором розуміється населена територія, що характеризується регіональними відмінностями й особливостями в період виборчої кампанії, що виявляється у взаємовідносинах головних учасників і агентів електорального процесу. На відміну від наявних дефініцій у цьому визначенні враховуються географічний, часовий і соціально-політичний чинники;

– поняття «електоральний ландшафт». Під електоральним ландшафтом розуміється цілісна, усталена в часі і просторі система закономірно взаємопов'язаних елементів електоральної поведінки. Зазначений термін є похідним від ландшафту політичного. Обидва поняття дуже близькі, що призводить до того, що на практиці ці терміни поряд з «електоральним простором» використовують для позначення одного й того самого явища.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що положення і висновки дисертації розширюють простір для подальшого теоретичного дослідження політичних аспектів трансформації електорального простору.

Робота може бути використана у ході підготовки загальних і спеціальних курсів у вищих навчальних закладах, написанні підручників та навчальних посібників з політології, конфліктології, загальної теорії політики тощо.

Окремі положення роботи і рекомендації можуть бути використані органами державної влади у практичній діяльності, пов'язаній з питаннями електоральної практики.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації доповідалися й обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських і регіональних конференціях: «Україна в системі сучасних цивілізацій: трансформація держави і громадянського суспільства» (Одеса, 2006), «Соціально-політична взаємодія в сучасній Україні: вибір шляхів державного розвитку (Одеса, 2007), «Інноваційні процеси економічного і соціально-культурного розвитку: вітчизняний і зарубіжний досвід» (Тернопіль, 2008).

Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (2005–2009 рр.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено в 4 статтях, що надруковані в наукових виданнях, визнаних ВАК України спеціалізованими в політології.

Структура дисертації і послідовність викладу матеріалу визначається головною метою й основними завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, кожний з яких містить по два підрозділи, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 195 сторінок. Список використаних джерел містить 247 найменувань (22 стор.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність дисертаційної теми, визначено мету, завдання, предмет та об'єкт, методологічну основу дослідження, наукову новизну, теоретичне та практичне значення, розкрито зв'язок дисертації з науковими програмами і темами.

Перший розділ «Наукові досягнення і понятійна основа дослідження електорального простору» складається з двох підрозділів і присвячений аналізу ступеня розробленості проблеми й визначенню ролі цієї роботи в розв'язанні проблеми.

У підрозділі 1.1. «*Ступінь розробленості проблеми в науковій літературі*» відзначається, що взаємодія електоральної та політичної систем розкривається у працях таких відомих зарубіжних авторів, як Р. Арон, М. Вебер, Е. Даунс, М. Дюверже, К. Поппер, Ф. Фукуяма, М. Хайдеггер, Ф. Хайек та ін. Різні аспекти електоральної політики розглядаються у працях К. Боун, Л. Ламберта, Е. Лейман, Г. Майсера, А. Надаїса, П. Ортешука, Р. Таагепери, М. Шутарта та ін.

Особливостям формування електорального простору присвячено праці російських авторів М. Арбатської, А. Ахременко, І. Байханова, Ю. Баскакової, М. Богданової, Г. Голосова, Г. Грачова, Г. Дилигенського, В. Лапкіна, О. Морозової, Н. Солєнікової, Р. Туrowsького та ін.

Одним із пріоритетних напрямів досліджень електорального простору стало вивчення соціально-політичних розмежувань, засновниками якого можна вважати С. Ліпсета і С. Роккана.

Різні аспекти розвитку й трансформації електорального простору в Україні стали об'єктом дослідження українських учених В. Бортнікова, В. Березинського, С. Білоусова, О. Вишняка, М. Дністрянського, Б. Ідрісова, Л. Кучми, А. Літвіна, В. Миронюк, К. Черкашина та ін.

Водночас, у цілому ступінь розробленості зазначеної проблеми залишається невисоким, а комплексного дослідження процесу трансформації електорального простору у вітчизняній політологічній науці поки що не проводилося.

У підрозділі 1.2. «*Електоральний простір: поняття, сутність, структура*» відзначається, що поняття «електоральний простір» не є

категоріальним, проте цей термін широко використовується в науковій літературі, зокрема, для позначення деякої сукупності умов електоральних перегонів (системи координат) і самих акторів цього процесу (найчастіше політичних партій). Також це поняття використовується для позначення структури політичних переважань електорату. Натомість спроби його визначення поки робляться не часто. А це є перешкодою у процесі його операціоналізації й вивчення цілісності та її складових.

На підставі наявних у науковій літературі точок зору автором сформульовано визначення «електорального простору». Електоральний простір – це населена територія, що характеризується регіональними відмінностями у взаємовідносинах головних учасників та агентів електорального простору. Відтак, у цьому визначенні враховуються географічний, часовий та соціально-політичний чинники.

У *висновках до першого розділу* відзначається, що структура електорального простору формується під впливом сукупності різнорівневих структурованих чинників. Виокремлюються «довготривалі» – електоральні правила гри; система розподілу влади й особливості розвитку інститутів політичного представництва; набори можливих стратегій політичних чинників тощо, а також «короткотривалі» (поточна проблематика), «брудні технології» та ін.) чинники.

У *другому розділі «Теоретико-методологічні аспекти дослідження електорального простору»* аналізуються основні концептуальні підходи до дослідження електорального простору й електоральна проблематика в демократичній теорії.

У *підрозділі 2.1. «Основні концептуальні підходи до дослідження електорального простору»* відзначається, що на новий якісний рівень дослідження електорального простору піднялися завдяки діяльності трьох найкрупніших дослідницьких шкіл: політичної соціології, соціальної психології й політекономічної школи. Загальним для вищезазначених наукових напрямів є те, що всі вони мають сумнів щодо можливості окремих громадян, а, отже, й потенціалу демократичної політики в цілому. Кожному з них вдалося досягти свого роду примирення між реальними громадянами й ідеальними вимогами демократичної політики. На шляху до цього примирення виникла нова модель громадянства, що багато в чому є загальною для всіх трьох шкіл. Ще одним об'єднуючим моментом стало розуміння громадянина як істоти цілеспрямованої й інструментально мотивованої.

Політична наука виокремлює три основних теоретико-методологічних підходи до вивчення електоральної поведінки: соціологічний, соціально-психологічний та раціонального вибору. Різноманітні методологічні підходи дозволяють описувати поведінку виборця з різних позицій: як функцію його соціального стану, політичної соціалізації, політичної мобілізації, інституціональних норм виборчої системи, раціональності.

У підрозділі 2.2. «Електоральна проблематика в демократичній теорії» дисертант аналізує теорії демократії, що описують особливості розвитку електорального простору й показує, що їх можна умовно розподілити на дві основні групи. Перша група теорій єдиним критерієм демократії вважає вибори. У шумпетерівській концепції «змагального елітизму» таким критерієм є заміщення урядових посад через вільні й справедливі вибори.

Натомість політична практика засвідчила, що в багатьох з тих країн, де з недавнього часу проводяться вибори, вони не призвели до становлення демократії. Більш того, подекуди вибори призводять навіть до зворотних результатів, тобто реанімації в деяких транзитних суспільствах елементів авторитаризму. Формальні електоральні процедури часто являють собою не ключовий компонент «електоральної демократії» як проміжної фази на шляху до демократичної консолідації, а зовсім інший політичний феномен, а саме – трансформацію одного різновиду недемократичного режиму в інший, що нерідко закінчується консолідацією «нової автократії».

Друга група теорій демократії виходить з того, що демократію неможна визначати виключно за допомогою критерію виборів. Так, наприклад, у межах плюралістичної моделі поліархії Р. Даля, головними вимірами політичного режиму є «змагальність» та «участь», а основними індикаторами демократії – набір громадянських та політичних прав і свобод.

У межах демократичної традиції неможливо заперечувати фундаментальну цінність участі, проте багато переконаних демократів заперечують окремі форми участі. Крім того, лише незначна їхня частина готова розглядати участь як універсальний засіб для розв'язання проблем сучасного суспільства.

У висновках до другого розділу відзначається, що політична наука виокремлює три основні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки: соціологічний, соціально-психологічний та раціонального вибору. Увага до теми виборця в політиці з певною модифікацією методологічних настанов стала посилюватись у 70-ті роки ХХ століття. Дослідження, що проводились у ті роки, дозволило констатувати перетворення людини з «полоненого» структурних чинників і політичних настанов в актора, який свідомо приймає рішення.

У третьому розділі «Маркетизація електорального простору» розглядаються особливості розвитку електорального простору в контексті політичного ринку і роль інформаційних технологій у цьому процесі.

У підрозділі 3.1. «Електоральний простір крізь призму політичного ринку» дисертант доходить висновку про засвоєння методології політичного маркетингу в контексті розвитку електорального простору. Процес маркетизації політичної сфери, що протікає різними темпами в різних країнах, має місце і в Україні. Його особливістю стало виникнення небаченого за масштабами (у тому числі для західних демократій)

ринку електорату. Натомість, як відзначає Дж. Сарторі, ринок сам по собі не породжує змагальної політики. Участь у виборах декількох партій – зовсім не є достатньою умовою її виникнення. Конкуренція в політиці передбачає не тільки участь у виборах декількох партій, а й наявність дієвих правил, певного рівня справедливості перегонів, що не може бути виконане без взаємної довіри учасників.

Сьогодні організацією й проведенням виборчих кампаній, у тому числі і в Україні, займаються професіонали – люди нових професій – політтехнологи, іміджмейкери, польстери, піар-агенти, спічрайтери, фейсбіддери та ін. Їхнє завдання – організувати і провести виборчу кампанію не того політика, чиї політичні погляди близькі для них, а того, хто за це платить.

У *підрозділі 3.2. «Інфокомунікаційні технології як чинник впливу на електоральний простір»* показано, що останнім часом все більшу роль у трансформації електорального простору відіграють інфокомунікаційні технології, зокрема, Інтернет. З позиції термінів технічних параметрів та архітектури Інтернет радикально відрізняється від традиційних засобів масової інформації, на підставі яких сформувалися сучасні комунікації.

З кожною наступною виборчою кампанією органи державної влади, політики, політичні партії та рухи в Україні все більш активно використовують Інтернет-технології. Ураховуючи неперервний ріст числа Інтернет-користувачів, ця тенденція збережеться й у майбутньому. Водночас використання виборчих Інтернет-технологій породжує певні проблеми.

У *висновках до третього розділу* відзначається, що однією з передумов процесу маркетингації електорального простору є залучення до планування й проведення виборчих кампаній команди професіоналів.

Особливістю виборів, що проводяться в Україні, є те, що позиціонування політичного продукту орієнтоване на психологію електорату. Усі провідні засоби масової інформації перебувають під контролем декількох політичних сил. Відтак, монополізація мас-медіа і перетворення їх у засіб політичної пропаганди обмежує соціальні функції, притаманні засобам масової інформації в демократичному суспільстві.

Останнім часом все більшу роль у трансформації електорального простору відіграють інфокомунікаційні технології, зокрема, Інтернет, що є потужним інформаційно-пропагандистським засобом ведення виборчої кампанії.

У четвертому розділі «Український електоральний простір у контексті теорії соціальних розмежувань» аналізуються нові тенденції розвитку соціальних розмежувань електорального простору, розглядаються особливості електорального простору України, зокрема, основні етапи еволюції електоральної моделі й електоральні цикли в Україні.

У *підрозділі 4.1. «Соціальні розмежування електорального простору: нові тенденції розвитку»* досліджено точки зору різних авторів з цієї

проблеми. Дисертант відзначає, що, незважаючи на те, що останнім часом у соціально-класових відносинах у західних країнах присутній загальний консенсусний настрій, це не гарантує абсолютної безконфліктності. Особливість сучасних конфліктів подібного роду полягає в тому, що, маси найманих робітників, які завжди виступали в ідеологічних побудовах лівих як провідників прогресу, сьогодні здебільшого вимушені відстоювати status quo, набуваючи образу консервативної сили, яка ускладнює вдосконалення національної економіки і підвищення її конкурентоздатності в жорстких умовах глобалізації.

Відзначено, що в Україні основне соціальне розмежування, навколо якого формується політика і відбувається групування – це надбачата меншість / бідна більшість. Найважливішою характеристикою електорального простору і структури ідейно-політичних та соціально-культурних розмежувань України є її регіональна диференціація.

У підрозділі 4.2. *«Основні етапи еволюції електоральної моделі й особливості електоральних циклів в Україні»* автор, розглянувши основні етапи еволюції електоральної моделі, відзначає особливість парламентських виборів 2006 р. – уперше в Україні вибори здійснювалися за пропорційною системою. На підставі аналізу сучасного українського політичного процесу дисертант доходить висновку, що одним із головних недоліків пропорційної виборчої системи є те, що при достатній розпорошеності політичних пристрастей населення така система призводить до відсутності в парламенті міцної абсолютної більшості і, отже, створює серйозні проблеми під час формування уряду, роблячи позиції останнього вкрай хиткими й залежними від розстановки партійних блоків всередині парламенту. Автор підтримує точку зору, що чинна виборча система не відповідає об'єктивній структурі українського суспільства ані в економічному, ані політичному, ані ідеологічному аспектах.

Показано, що загальною особливістю всіх електоральних циклів в Україні стало те, що структура партійної та електоральної афіліації виборців варіюється не тільки залежно від регіону. Крім регіональної приналежності на результати парламентських і президентських виборів вплинула й етнокультурна приналежність українських громадян.

У висновках до четвертого розділу відзначається, що наявні дослідження виборчих кампаній у різних країнах дозволяють обґрунтувати найбільш типові соціально-політичні розмежування. Насамперед, це розмежування «центр – периферія». Доволі часто ці розмежування мають добре виражений географічний формат типу «Північ – Південь» чи «Захід – Схід».

Різного роду розмежування і реальна сегментація часто пов'язана і з партійною системою суспільства. В Україні, як і в інших країнах з авторитарним чи тоталітарним режимом, розвиток політичної системи відбувається зверху вниз, отже, соціально-політичні розмежування

не є базою партійного розвитку. Поки ще партії не є механізмом артикуляції й узгодження конфліктних позицій у суспільстві на рівні реалізації інтересів у політичних стратегіях.

У Висновках дисертаційного дослідження відзначається, що:

1. Зарубіжні й українські вчені останнім часом виявляють інтерес не тільки до практичних аспектів електорального простору, а й до теоретичного осмислення особливостей та закономірностей його розвитку. Зокрема, розроблено такі проблеми й категорії, як типи українських виборців, вплив політичної реклами на свідомість виборців, бар'єри електорального сприйняття, моделі електоральної поведінки, електоральні стратегії виборчих кампаній, проблема абсентизму та ін.

Одним із пріоритетних напрямів досліджень електорального простору стало вивчення соціально-політичних розмежувань, які можна визначити як історично сформовані політичні й соціальні «розподіли» суспільства, що визначають партійні переважання і з плином часу структурують партійно-політичний простір.

2. Одним із найважливіших напрямів теоретико-прикладного політичного аналізу електорального простору є просторове моделювання, яке останнім часом застосовується для дослідження домінуювальних в Європі багатопартійних систем і політичних умов посткомуністичних країн.

Електоральний простір має два виміри – соціокультурний і регіональний, які слід вивчати одночасно. Соціокультурний вимір включає дві складові – соціальну та етнокультурну.

Політична наука виокремлює три основні теоретико-методологічні підходи до вивчення електоральної поведінки: соціологічний, соціально-психологічний та раціональний вибір. Різноманітні методологічні підходи дозволяють описувати поведінку виборця з різних позицій: як функцію його соціального стану, політичної соціалізації, політичної мобілізації, інституціональних норм виборчої системи, раціональності.

3. Головним елементом електорального простору є територіальні спільноти, під якими розуміються люди, що населяють територію з певними межами.

Дослідження особливостей структури електорального простору виявило, що на її трансформацію впливають короткотривалі (наявний «порядок денний», «чорний піар» тощо) та довготривалі чинники (електоральні правила гри, система розподілу влади, електоральна поведінка тощо). Причому у формуванні структури електорального простору довготривалі чинники мають більше значення, ніж короткотривалі. На їх формування впливають інституціональний дизайн і політичні традиції.

Ураховуючи, що вибори – потужний чинник структурування території, дуже важливим уявляється дослідження регіональних особливостей електорального процесу. Регіональні електоральні дослідження виявляють

просторову структуру суспільства та її відображення в політичному житті країни.

4. Унаслідок проведеного дослідження встановлено, що суть трансформації електорального процесу полягає в тому, виникає електоральний простір певної конфігурації. Одразу після виборів, залежно від їх результатів, конфігурація партійної системи дещо змінюється. За цим відбувається деяке оновлення сегментації у зв'язку зі спробами партій керувати процесом соціального структурування у своїх інтересах. У цьому процесі змінюється конфігурація партійної системи з появою нових партій або зі зміною їх ідеологічних домінант та групових переважань. Надалі починаються нові вибори, унаслідок яких електоральний простір трансформується, виникає його нова структура.

5. Основними агентами електорального ринку, які створюють пропозицію на розвинених електоральних ринках (у стабільних конкурентних партійних системах) є очолювані різними сегментами політичних еліт партії і/або їх блоки, що ведуть боротьбу за голоси виборців. Щодо електоральних ринків, які формуються, то їм притаманний високий рівень невизначеності, що не дозволяє партіям, кандидатам і виборцям прогнозувати наслідки своїх дій. Значний рівень електоральної нестійкості, також характерний для електоральних ринків, які формуються, сприяє збільшенню невизначеності. Поряд з партіями, на цих ринках діють і альтернативні постачальники політичних благ, які з різних причин можуть і не бути партіями (групи економічних інтересів, регіональні еліти тощо).

Новою тенденцією в розвитку вітчизняного електорального простору є все більша технологізація електоральних перегонів.

6. В електоральному процесі України у пострадянський період з'являються такі тенденції розвитку політичного Інтернету: його зростаюче використання як інформаційно-комунікаційного каналу для спілкування з електоратом; створення за його допомогою привабливого іміджу учасників виборів; використання як інструмента реклами і контр реклами у виборчій кампанії.

З кожною наступною виборчою кампанією органи державної влади, політики, політичні партії та рухи в Україні все більш активно використовують Інтернет-технології. Водночас їх використання породжує певні проблеми. По-перше, відсутність їх правової регламентації. По-друге, поки недостатньо повно використовуються можливості Інтернету.

7. Враховуючи неоднозначність ситуації з розмежуванням у західних країнах, тим більш проблематичним є безумовне застосування цього підходу до структурування електорального простору посткомуністичних суспільств. Наявні дослідження виборчих кампаній у різних країнах дозволяють дійти висновку про найбільш типові соціально-політичні розмежування. Насамперед, це розмежування «центр – периферія», що

пояснює значну частину поляризації електорального процесу. Варіант такого розмежування «місто – село», але в сучасних західних демократіях, що пройшли кризу радикальну урбанізацію, воно вже не настільки актуальне. Поряд з розмежуванням «центр – периферія» значущими стають історико-культурні розколи, найбільш характерні для культурно різномірних країн зі складною історією формування території. Доволі часто ці розмежування мають достатньо виражений географічний формат типу «Північ – Південь» або «Захід – Схід».

Партійна система завжди пов'язана з різномірними розмежуваннями та реальною сегментацією суспільства. Це, у свою чергу, визначає зв'язок партій з територіями, що має подвійний характер: 1) зв'язок партій з власне регіональними інтересами; 2) зв'язок партій з інтересами соціальних та етнокультурних груп, що домінують у цьому регіоні. Партія, у такий спосіб, пов'язана або з домінуючим соціокультурним інтересом (тоді територія виступає як проста просторова клітинка), або з власне регіональним інтересом.

У той час як традиційна політична система розвивається за принципом знизу – вверх розвиток партійних систем є політичним оформленням соціально-політичних розмежувань, в Україні, як і в інших країнах з авторитарним чи тоталітарним минулим, розвиток політичної системи здійснюється зверху – вниз, тобто спочатку відбувається інституціональне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для організації громадянського суспільства. А отже, соціально-політичні розмежування не є базою партійного розвитку. Поки ще партії не можуть впоратися з роллю інструмента розробки та втілення в політичну систему гострих, конфліктних проблем, що виникають у процесі соціально-економічного розвитку, не є механізмом артикуляції й узгодження конфліктних позицій у суспільстві на рівні реалізації інтересів у політичних стратегіях.

Унікальний геополітичний стан, потужні імпульси до національно-державного самовизначення, набуті у процесі розпаду СРСР, стали головними формотвірними елементами українського політичного життя. Як наслідок, для національно-державного суверенітету стає основним джерелом ідейного і соціально-політичного розмежування в Україні. Це розмежування відтіснило проблеми, пов'язані з ліберально-ринковими перетвореннями й породжуваним ними соціальним розшаруванням на другий план. Ключовою передумовою стали фундаментальні геополітичні й геокультурні «розмежування» в суспільстві, обумовлені історичним формуванням українського соціуму й набуттям ним державності.

8. У 1997 році в Україні розпочалося становлення нової електоральної системи. Прийняття змішаної, пропорційно-мажоритарної моделі позитивно вплинуло на сферу партійного будівництва. Політична партія стала сприйматись як потужний електоральний актив, за допомогою якого можна обмежити дію адміністративного ресурсу, а також зменшити

залежність політиків від впливу й контролю з боку інших інститутів держави, зокрема, структур виконавчої влади. Водночас з'явилася маса нових партій, що негативно позначилося на політичній системі держави.

Перевага пропорційної виборчої системи полягає в тому, що вона дозволяє досягти відповідності між кількістю отриманих партією голосів і кількістю отриманих нею мандатів, не втрачаючи голоси тих, хто голосував за переможену меншість. Недоліками пропорційної виборчої системи є те, що відбувається знеособлення кандидатів; голосування за партійні списки позбавляє виборця можливості виразити підтримку чи, навпаки, недовіру певній особі, яка знаходиться у списку; механізм відклику таких депутатів практично відсутній; щоб отримати місце в партійному списку, достатньо сподобатися керівництву партії, а не електорату; знижується рівень професіоналізму депутатів; законодавча влада отримує безадресність.

Дострокові парламентські вибори 2007 року в Україні можна вважати четвертим етапом, який завершив довгий цикл виборів: парламентські вибори 2002 року, президентські вибори 2004 року, парламентські вибори 2006 і 2007 років. Особливостями цього електорального циклу можна вважати еволюцію виборчої системи від змішаної до пропорційної, зміну владних еліт на президентських виборах 2004 року, коли президентом став кандидат від опозиції, дострокові парламентські вибори, унаслідок яких влада й опозиція помінялися місцями. Всі ці знаменні віхи були на тлі змін політичного режиму відповідно до здійснюваної політичної реформи, в результаті якої Україна стала парламентсько-президентською республікою.

Слід відзначити, що наукове дослідження сутності, закономірностей розвитку електорального простору в Україні тільки розпочинається. І перед дослідниками, у тому числі й перед дисертантом, постає численність проблем, які потребують нових підходів. Так, наприклад, невирішеною залишається проблема ідентифікації тих питань політичного порядку денного і тих базових (ідеологічних) вимірів, що формують електоральний простір. До того часу, поки дослідники не приступили до моделювання виборчого процесу в країнах з політичними системами перехідного типу, цієї проблеми немов би не існувало. Залишається відкритим питання про те, яка електоральна модель найбільше підходить для України, як створити таку виборчу систему, що була б не просто гарною, а й задовольняла претензії всіх політичних сил, а також найбільш повно відображала інтереси виборців? І вченим ще потрібно відповісти на питання про виміри електорального простору в сучасній Україні. Чекають своїх авторів і необхідні для політологічної науки компаративні дослідження електорального простору.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ехнич А. В. Выборы в демократической теории и практике / А. В. Ехнич // Перспективи. – 2006. – № 4(36). – С. 33-37.
2. Ехнич А. В. Исследование электорального пространства отечественными и зарубежными учеными / А. В. Ехнич // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць – Одеса: «Фенікс», 2008. – Вип. 33. – С. 344-350.
3. Єхнич А. В. Електоральний простір: поняття, сутність, структура / А. В. Єхнич // Віче (Журнал Верховної Ради України). – 2008. – № 4. – С. 20-23.
4. Ехнич А. В. Электоральное пространство сквозь призму политического рынка / А. В. Ехнич // Вісник СевДТУ. – 2008. – Вип. 91. – С. 223- 227.

АНОТАЦІЯ

Єхнич А. В. Трансформація електорального простору: особливості, фактори змін і розвитку. – Рукопис.

Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009.

Одержали подальший розвиток поняття «електоральний простір» і «електоральний ландшафт».

Доведено наявність процесу маркетизації як фактору трансформації електорального простору в різних країнах, у тому числі й в Україні.

Обґрунтовано, що, з огляду на неоднозначність ситуації із соціально-політичними розмежуваннями в західних країнах, тим більш проблематичним є безумовне застосування теорії розмежувань до структурування електорального простору посткомуністичних суспільств.

Проаналізовано політичну практику, що поставила під сумнів багато положень класичної теорії розмежувань.

Виявлено основні сучасні соціальні розмежування в Україні. Обґрунтовано, що перенасичення електорального простору суб'єктами електорального процесу свідчить про кризовий стан партійної системи України.

Ключові слова: електоральний простір, трансформація електорального простору, електоральний ринок, політичний ринок, соціальні розмежування, електоральні моделі, демократична теорія.

АННОТАЦИЯ

Ехнич А. В. Трансформация электорального пространства: особенности, факторы изменений и развития. – Рукопись.

Автореферат на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2009.

Получили дальнейшее развитие понятия «электоральное пространство» и «электоральный ландшафт».

Аргументировано, что трансформация электорального пространства, сутью которой является изменение его структуры, происходит в результате каждой последующей избирательной кампании и после которой определяются доминирующие центры, приближенные к власти (центры элитогенеза), и подчиненные периферии, от власти оттесненные.

Показано, что применение избирательных технологий для достижения политических целей кандидатов и сил, стоящих за ними, формируют у значительной части избирателей представление о демократическом институте выборов, как о механизме «выторговывания» у кандидатов максимально возможных действий по решению конкретных социально-экономических проблем локального масштаба. Одновременно происходит массовое разочарование в функциях артикулирования и агрегирования субъектами избирательного процесса интересов различных социальных групп.

Выявлено, что использование информационных технологий стало одним из факторов, способных поставить под сомнение роль выборов в современном информационном обществе как бесспорного критерия демократичности.

Доказано наличие процесса маркетизации как фактора трансформации электорального пространства в разных странах, в том числе и в Украине. Его особенностью стало возникновение невиданного по масштабам (в том числе для западных демократий) рынка электората. Однако, рынок не гарантирует соревновательной политики., которая предполагает наличие действенных правил, определенного уровня справедливости соревнования, что невыполнимо без взаимного доверия участников.

Обосновано, что, учитывая неоднозначность ситуации с социально-политическими размежеваниями в западных странах, тем более проблематично безусловное применение теории размежеваний к структурированию электорального пространства посткоммунистических обществ.

Проанализирована политическая практика, которая поставила под сомнения многие положения классической теории размежеваний. Аргументировано, что партии создавались в соответствии не со структурными размежеваниями, а с шансами на получение власти.

Выявлены основные современные социальные размежевания в Украине, которые особенно проявились во время выборов 2006 г.: 1) между сверхбогатым меньшинством и бедным большинством, что является основным структурообразующим современную украинскую политику размежеванием; 2) ментальные различия, которые традиционно проходят по границе Запад – Восток.

В результате исследования украинского электорального пространства выявлено, что его основные акторы воспринимаются массовым сознанием через призму базовых идейно-политических ориентаций, которые можно описать тремя двухполюсными осями: «коммуно-социалисты (левые) – «демократы (правые)»; «пророссийски ориентированные» – «прозападно ориентированные»; «ориентированные на поддержку власти» - «ориентированные на поддержку оппозиции».

Обосновано, что перенасыщение электорального пространства субъектами электорального процесса свидетельствует о кризисном состоянии партийной системы Украины. Характерным признаком процесса партстроительства стало появление множества политических образований (протопартий), не представляющих интересы социальных слоев общества, а являющихся высокотехнологическими избирательными проектами

Ключевые слова: электоральное пространство, трансформация электорального пространства, электоральный рынок, политический рынок, социальные размежевания, электоральные модели, демократическая теория.

SUMMARY

Yekhnich A. V. Transformation of electoral space: features, factors of changes and development. – Manuscript.

The author's abstract on obtaining the scientific degree of candidate of political sciences on the speciality 23.00.02 – political institutes and processes. – Odessa National Academy of Law. Odessa, 2009.

It was getting the further development of concepts: “electoral space” and “an electoral landscape”.

The presence of the process of marketing as a factor of the transformation of electoral space in different countries, including Ukraine, is proved.

It is proved that considering ambiguity of a situation with sociopolitical delimitations in the western countries, unconditional application of the theory of delimitation to structuring of electoral space of post communist societies is especially problematic.

Political practice which has put under doubts many positions of the classical theory of delimitation is analysed.

The principal modern social delimitations in Ukraine are revealed. It is proved that the glut of electoral space by the subjects of the electoral process testifies about the crisis state of Party system of Ukraine.

Key words: electoral space, the transformation of electoral space, the electoral market, the political market, social delimitation, electoral models, the democratic theory.